

знаєть ці експерименти, або отвергнет их. Всё остальное от лукавого, всё остальное есть произвол сильных мира сего, который рядится в одежды права. Как писал Р. Иеринг, «ужасное беззаконие может вершиться под видом права над самим правом» [2, 60]. Указанные Гегелем в «Философии права» примеры неправа в действительности являются антиправом — явлением, противоположным по смыслу праву.

Если же позитивное право соответствует идеалам человечества, оно и является тем правом, о котором грезят идеалисты всех времён и народов. Такое право всегда находится в сладком будущем, в настоящем же горькая сиюминутность. Обычно говорят: «такое время», «такова проза жизни», «ничего не поделаешь», «плетью обуха не перешибёшь» и т.п. Проза жизни в действительности, поэзия в уме. Люди, претерпевающие несправедливость в частных ситуациях или социальную несправедливость могут лишь помечтать о блаженном мире, в котором каждое явление справедливости, свободы и равенства нашло бы своё отображение в действующем праве. Для этого необходимо, чтобы духовность в человеке всегда побеждала животность. Пусть идеал выглядит утопией, но даже в таком виде он не теряет привлекательности.

Литература

1. Дигесты Юстиниана. — М.: Наука, 1984.
2. Иеринг Р. Борьба за право. — С.Пб, 1895.
3. Фейербах Л. Право и государство // Избранные философские произведения. — М., 1955. — Т. 1.

УДК 340.122(38)

С. В. Ромашкін

АКСІОЛОГІЯ ПРИРОДНО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ ПРАВА У ВЧЕННЯХ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ

Теорія природного права є філософською школою юриспруденції. Констатація цього факту зумовлює специфічний підхід до розгляду особливостей природно-правового пізнання і, насамперед, його методології. Методологією цього типу пізнання є метафізика (від грецьк. *meta ta physika* — те, що за фізичним). За фізичним перебуває думка, інтелігібельне (від лат. *Intelligibilis* — мислимий).

Першим мислителем, хто з усією виразністю поєднав проблему пізнання з поняттям інтелігібельного, був Платон, за ним Арістотель. Ключовою у творчості Платона є думка про ідеї усіх речей. Під ідеєю, або ейдосом, грецький мислитель розумів ціле і граничне усіх речей, включно й правових.

Якою є аргументація Платона? У який спосіб людина в змозі наблизитися до світу ідей? Відповідь на ці запитання Платон викладає у головних своїх метафізичних діалогах [1, 111–113; 2, 99–144; 3, 463–540; 4, 147–151].

У діалозі «Федон» Платон виокремлює чуттєвий і понятійно-науковий ступені пізнання. Він обстоює синоптичну теорію загального, родового поняття. За допомогою чуттів ми констатуємо існування речей рівних, великих, менших, квадратних, круглих і ін. Однак, уважно розглядаючи, ми виявляємо що дані, які супроводжують експеримент, всі без винятку, неадекватні, в точному смислі, тим поняттям, якими ми без сумніву володіємо. Ні одна річ, яка чуттєво нами сприймається, не буває цілком квадратною чи круглою, проте це не позбавляє нас понять рівного, квадратного, круглого в абсолютному смислі. Це означає, слід констатувати, що між дослідними даними і нашими поняттями існує деяка незбіжність: останні містять в собі дещо більше стосовно перших. Тож звідки виникає ця плюсова величина? Якщо її неможливо виявити зовні, тобто чуттям, то виходить, що її виток всередині нас. Причому цей плюс не є результатом мислячого суб'єкта, останній його знаходить, тож він задається суб'єкту об'єктивним чином, постаючи абсолютним і незалежним.

Отже, чуття дають знання недосконалі, але наш інтелект виявляє, відштовхуючись від цих знань, знання інші, досконалі, корелюючи з першими. А оскільки наш розум їх не створює, вірно зробити висновок, що він їх знаходить як первісно існуючі, пригадуючі.

Подібну аргументацію Платон наводить з приводу естетичних і етичних понять (прекрасне, істинне, блага, здорове і т.п.), які висновуються з нашої душі і образи якої дають нам ці поняття.

У «Державі» теж йдеться про ступені і специфічні способи пізнання речей. Чуття дають людині гадку. Гадка майже завжди обманлива, вона ніколи не має в собі гарантії власної точності, залишаючись нестійкою, як в своїй основі нестійкий світ чуттів, де перебуває гадка. Для того щоб надати цьому світу стійкості, необхідна, стверджує Платон в «Меноні», «каузальна підстава», яка дозволяє зафіксувати гадку за допомогою пізнання причин, і тоді гадка стає наукою, чи «епістемою».

У повсякденному житті люди задовольняються чуттєвим пізнанням і довіряють гадкам. Але лише філософи досягають вищої науки, «софійного» знання. В інтелекті, залишивши чуття і все пов'язане з чуттєвим, у процесі інтуїтивного заглиблення пізнають чисті ідеї, рухаються від ідеї до ідеї, поки не досягнуть вершини, тобто Безумовного. Ось цей процес підняття вгору і є «діалектикою», а філософ за визначенням є «діалектик» («Держава»).

Отже, є діалектика підняття вгору, яка звільнившись від чуттів і чуттєвого, веде від ідеї до ідеї, аж до останньої; але є також діалектика сходження, шлях вниз: від вищої ідеї — до ідей загальних і до даної ідеї. Діалектику сходження Платон опрацьовує в метафізичних діалогах останнього періоду. З них стає зрозуміло, що нове значення слова «діалектика» безпосередньо впливає з метафізики Платона.

Важливо наголосити на розрізненні «знання» і «гадки». Гадка належить до світу явищ, а знання — до надчуттєвого вічного світу. Наприклад, гадка стосується конкретних прекрасних речей, а знання — самої краси. «Але про тих, хто бачить абсолютне, вічне, незмінне, можна сказати, що вони знають, а не

тільки мають гадку». Те, що незмінне, досягається розумом і міркуванням; те, що змінне, досягається гадкою. Розум же — це атрибут богів та дуже небагатьох людей. Тіло — це перешкода в набутті знань, і зір та слух — свідки не зовсім надійні: істинне життя, коли воно взагалі відкривається душі, відкривається в думках, а не в чуттях. Істинний філософ ігнорує зір і слух. Існують абсолютна справедливість, абсолютна краса й абсолютне добро, але вони невидимі для ока; вони доступні лише розумовому сприйманню. Тому, поки ми перебуваємо у своєму тілі й поки душа заражена недугами тіла, наше прагнення до істини не буде задоволене. Філософ повинен бути цілком заклопотаний душею, а не тілом.

З цього приводу повчальними є такі міркування Платона. Лихо в державах не скінчиться доти, доки правителі не почнуть філософствувати, а філософи — правити [5, 95–96]. Безперечно, це є близькістю до Конфуція.

Зі сказаного випливає, що Платонове вчення про ідеї характеризується еволюцією. Діалектика, спершу постаючи логіко-гносеологічною теорією, переросла в метафізично-онтологічне вчення і, у кінцевому підсумку, сталася її внутрішня зміна, коли вона досягла своєї вершини, телеологічного світогляду. Платон вправно замінив логічний порядок у світі ідей телеологічним. Коли він дійшов висновку, що вищим, всеохоплюючим і зумовлюючим інші в надчуттєвому світі образом є ідея Блага (Єдиного), то підпорядкування інших ідей цьому єдиному принципу вже не могло мати характеру логічної субординації видів до роду, а постало відношенням засобів до мети.

У межах телеологічного світогляду стверджується, що вчення про ідеї, і лише воно, здатне пояснити світ явищ. Ідеї мають бути зрозумілі як причини виникнення та зникнення чуттєвих речей. Отже, у вчення про ідеї Платон вносить новий принцип, якого спершу в нього не було: ідеї слід розуміти в значенні цільових причин будь-якої дійсності, а їх вічне буття — як первісне джерело всього, що має місце («Філеб»).

Значний поступ у розвиток телеологічного світогляду вніс Арістотель. Категорія мети здавна утворює основний елемент у картині світу міфологічної свідомості, але була понятійно схоплена лише Арістотелем, щоб потім упродовж століть домінувати в філософському розумінні світу. Арістотель доповнив Платона своєю теорією ентелехії, чи розвитку. Ключовим у цій теорії є термін «єство». «Єство» якоїсь речі — це те, чим вона є за своєю природою. Визначення — це встановлення природженого єства певної речі. Природа ж якоїсь речі — це її мета, те, для чого ця річ існує. Тож слово «природа» містить у собі телеологічний елемент. Природа належить до класу причин, що діють заради чогось.

Після періоду великого синтезу Платона і Арістотеля, який характеризується відкриттям надчуттєвого, як справжньої реальності, спостерігається парадигматичний вплив телеологічного світогляду цих мислителів на весь подальший розвиток європейської філософії. Окрім світу чуттєвого є світ інтелігібельний, який перевершує чуттєвий. Будь-яка річ фізичного світу має свою вищу й останню причину, природа якої не фізична, а метафізична. Ці причини не фізич-

ної природи, тобто змоглядна реальність, були названі Ідеєю, Ейдосом, чи Формою (Моделлю). Ідеї — сутності речей, тобто те, що кожна з них робить тим, чим вона є. Платон і Арістотель вживають термін «парадигма», вказуючи, що ідеї утворюють парманентну модель кожної речі (чим вона мусить бути). На підставі своєї присутності, участі чи схожості, тобто деякого відношення, ідеї виявляють, якими є речі, дані в досвіді, і якими вони мають бути в точному смислі слова, щоб постати справжнім, істинним суцям. Ідеї — граничний, фундаментальний смисл реальних речей, їх міра і ціль .

З усього сказаного випливає, що людське буття у його цілісності й граничності не підвладне чуттєвому дослідю. Однак мислити цю цілісність цілком можливо. Підставою виникнення мислимой цілісності речей є категорія мети.

Парадигматичне значення Платона і Арістотеля й дотепер в тому й полягає, що вони обстоювали за людиною здатність, по-перше, розпізнавати сутнісне *a priori* від наявного, явленого чуттям суцього (від тут-тепер-наявного буття) і в цьому сутнісному вбачати те, що має значущість і істинність для всіх речей і подій, зумовлених певними умовами місця і часу, що мають ту ж саму сутність (бачення *a priori*). По-друге, здатність людини бути зумовленою тільки сутнісним *a priori*, всупереч зумовленості чуттями і пристрастями. По-третє, здатність людини до свободної від чуттєвості спрямованості до всеохоплюючого як ціннісно піднесеним над фактичним. В цілому парадигматичне значення Платона і Арістотеля полягає в тому, що вони обстоювали людську буттєвість на підставі вчення про можливість, внутрішньо притаманні природі людини.

Платон і Арістотель вважали метафізику, як історично першу філософію, специфічним типом мислення. Філософствування є мислення граничними поняттями, ейдосами, які кожного разу схоплюють ціле усіх речей. Філософія є запитуванням і говорінням стосовно останніх речей, таких речей, за якими вже ніщо не перебуває і на цій підставі первісних і не спростовних. Через прояснення цих речей людська буттєвість розкривається як ціле. Вчитися філософствувати означає вчитися розмірковувати про ціле. Вміти філософствувати означає вміти в будь-якому одиничному факті виявляти його всезагальну сутність, всезагальний його смисл. Вміти філософствувати означає вміти надавати частковим проблемам універсального значення. Все є одно — було першим словом філософії. У контексті цілісного, телеологічного світогляду й право поставало часткою людського універсуму, від якого воно здобувало свого понадюридичного значення. Платон і Арістотель поєднували ідею права з ідеєю справедливості.

Нині у філософії переважає цілісний спосіб пізнання речей. Парадигматичне значення телеології еллінів сьогодні обстоюють нові онтологи, феноменологи, герменевтики, екзистенціалісти (К. Ясперс, Ю. Хабермас, Е. Гуссерль, К. Поппер, М. Гартман, М. Хайдеггер, Г. Гадамер, А. Рікьор, А. Уайтхед, В. Брюнінг, Е. Агацці та ін.). Телеологія підтверджується сучасною теорією гештальта і «цілісною психологією». Ось думка авторитетного німецького філософа К. Ясперса: «Ми, звичайно, знаходимося вище Гіппократа, грецького лікаря. Ми навіть в змозі сказати, що знаходимося вище Платона. Але це вірно лише в тому

розумінні, що ми володіємо більш осяжним матеріалом наукового пізнання, ніж Платон. Щодо самого філософування, то ми, напевне, ледве досягаємо його рівня». Англійський філософ А. Уайтхед зазначає: «Найбільш правдоподібна загальна характеристика європейської філософії полягає в тому, що вона є низкою доповнень до Платона...» [6, 32]. На думку іншого англійського філософа Р. Скратона, «...праці Платона й Арістотеля вивчають сьогодні так само серйозно, як і завжди, і нинішній філософ має бути обізнаний з їхньою аргументацією так само, як і сучасники цих мислителів» [7, 15]. Схожі міркування належать німецькому філософу К. Попперу: «...проблеми сучасних наук до останнього часу вирішуються головним чином есенціалістськими методами, запровадженими Платоном і Арістотелем» [8, 65]. К. Поппер узагальнює ці методи під назвою «методологічний есенціалізм» всупереч «методологічному номіналізму» і знову наголошує, що «...у сфері суспільних наук розгляд платонівської методології навіть сьогодні є справою надзвичайної ваги» [8, 66]. Інший німецький філософ М. Гартман зазначає, що історія справжньої філософії починається з Платона, оскільки він вперше пізнав проникненість всього людського пізнання проблемою смислу і за це його називають «класиком усіх часів» і «основоположником західної філософії» [3, 439].

У правовій сфері віддзеркаленням метафізики, телеології і ідеал-реалізму є природне право. Оскільки головною проблемою метафізики є ейдоси (ідеї), то, відповідно, ключовою у метафізиці права є ідея права. У метафізичній філософії терміном ідея позначають речі у їхній цілісності й граничності. На цій методологічній підставі терміном ідея права, відповідно, позначають усі правові речі вже у їхній цілісності й граничності. Граничним у праві є справедливість, її основний (свобода) і опосередкуючі (права людини) принципи. Цінність метафізики, телеології і ідеал-реалізму в тому й полягає, що вони здатні ставити за мету і реалізовувати те, що не існує фізично, а лише мислимо, у свідомості. Юридична фактичність здобуває атрибути цінності, істинності, смислу, коли вона віддзеркалює ідею права.

Метафізика, телеологія і ідеал-реалізм надають змогу осмислювати людську буттєвість у її цілісності й граничності. Така цілісність і граничність не підвладна емпірії і аналітиці, однак мислити її цілком можливо. Підставою виникнення цієї цілісності є категорія мети. Пізнавальна цінність метафізики, телеології і ідеал-реалізму в тому й полягає, що вони надають можливість ставити за мету і реалізовувати те, що не існує фактично, а лише мислимо, у свідомості. Справедливість є проблемою, оскільки вона не дається заздалегідь, її треба знайти; її пошук є одним з конкретних щоденних завдань юриста.

У метафізичній філософії ціле й граничне усіх речей, включно і правових, називають ідеєю або духом. Ідея права має постати регулятором поведінки людини. Це і є життєве завдання філософії права. Юридична фактичність здобуває атрибути цінності, істинності, смислу, коли вона віддзеркалює ідею права.

Праці Платона й Арістотеля вивчають сьогодні так само серйозно, як і завжди, і нинішній філософ має бути обізнаний з їхньою аргументацією так само, як і сучасники цих мислителів. Платон і Арістотель вважали метафізику, як

історично першу філософію, специфічним типом мислення. У правовій сфері віддзеркаленням метафізики, телеології і ідеал-реалізму є природне право. Оскільки головною проблемою метафізики є ейдоси (ідеї), то, відповідно, ключовою у метафізиці права є ідея права. Юридична фактичність здобуває атрибути цінності, істинності, смислу, коли вона віддзеркалює ідею права.

Література

1. Ролле Дж., Аптісери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. Аптичность: Пер. с ит. — ТОО ТК «Петрополис», 1994. — 336 с.
2. Рассел Б. История западной философии: Пер. с англ. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
3. Западная философия: Итоги тысячелетия. — Екатеринбург: Деловая кн., 1997. — 656 с.
4. Аптология мировой правовой мысли: В 5 т. Т. 1. Аптичный мир и Восточная цивилизация. — М.: Мысль, 1999. — 750 с.
5. Аптология мировой политической мысли: истоки и эволюция. — М.: Мысль, 1997. — 832 с.
6. Уайтхед А. Избранные работы по философии. — М.: Прогресс, 1990. — 718 с.
7. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії: від Декарта до Вітгенштайна. — К.: Основи, 1998. — 331 с.
8. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: Пер. с англ. — М.: Феникс, 1992. — Т. 1. — 448 с.

УДК 321.01(410)“15/16”:340.122

И. В. Немченко

ЕСТЕСТВЕННОЕ ПРАВО И ЕСТЕСТВЕННЫЙ ЗАКОН В ПОЛИТИЧЕСКОМ УЧЕНИИ ТОМАСА ГОББСА

Понятия естественного права и естественного закона имеют многовековую историю, восходящую к самим истокам европейской политической мысли. Еще софист Гиппий, если верить диалогам Платона, говорил о существовании некоего надгосударственного естественного закона как мерила справедливости. Более ясно эта мысль присутствует в «Политике» Аристотеля, а позднее — в сочинениях Цицерона, в трудах средневековых авторов. В эпоху средневековья естественный закон часто называли также божественным законом (хотя Фома Аквинский в «Сумме теологии» разделяет эти виды закона). Как бы то ни было, в сознании европейцев к началу Нового времени понятие естественного закона занимало устоявшееся место среди других категорий политического мышления [1].

В XVII веке, однако, оно наполняется новым содержанием и приобретает особый смысл. Это связано с возросшим интересом ученого мира к естественным наукам и успехами в освоении этих наук. «Революция в естествознании» XVII в. расширила представления о природе вообще и человеческой в частности. Развитие опытного знания, изучение природы человека, как физической, так и социальной, позволяли по-новому взглянуть на проблемы государства и общества, а методы, применяемые в исследовании природных явлений, подсказывали подходы к разрешению этих проблем.